

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง การปรับตัวของเกษตรกรผู้การเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง: กรณีศึกษา หมู่บ้านป่าไผ่ อำเภอค้อยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) บริบททางภูมิสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ และค่านิยมของชุมชน โดยรวมมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการปรับตัว ในกระบวนการผลิตมาทำการเกษตรกรรมทางเลือกภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง 2) ศึกษาถึงวิถีคิดและกระบวนการเรียนรู้ใหม่ของเกษตรกรในชุมชนที่ทำการผลิตเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง และเกษตรกรที่ยึดรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์ ต่อแนวความคิดทฤษฎีใหม่ทางการเกษตร 3) ศึกษาเปรียบเทียบความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของกลุ่มเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมทางเลือกกับกลุ่มเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์หรือเกษตรกรเคมีกับพฤติกรรมการปรับตัวมาทำการผลิตแบบเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรในชุมชน และ 4) ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างความรู้ความเข้าใจ การพึ่งตนเอง ความเข้มแข็งชุมชนกับพฤติกรรมการปรับตัวมาทำการผลิตแบบเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรในชุมชน

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้การวิจัยเชิงเชิงปริมาณ เพื่อศึกษาถึงความแตกต่างของการเลือกทำการเกษตรกรรมทางเลือกภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง และการเกษตรเชิงพาณิชย์ ความแตกต่างของเกษตรกรในชุมชนที่ทำการผลิตรูปแบบเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง และเกษตรกรที่ยึดรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์มีวิถีคิด และกระบวนการเรียนรู้ใหม่เกี่ยวกับแนวความคิดทฤษฎีใหม่ทางการเกษตร ความแตกต่างของเกษตรกรในชุมชนที่ทำการผลิตรูปแบบเกษตรกรรมทางเลือก และเกษตรกรที่ยึดรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง และความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยความรู้ความเข้าใจ ความเข้มแข็งชุมชน การพึ่งตนเองกับพฤติกรรมการปรับตัวมาทำการเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรในชุมชน โดยการวิเคราะห์ด้วยเครื่องมือทางสถิติ ซึ่งอาศัยข้อมูลเชิงปริมาณที่ได้มาจากคะแนนในแบบวัดโดยทดสอบคำถามของการศึกษา

ผลการศึกษาผู้วิจัยส่วนที่สองได้ดำเนินการศึกษาการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาบริบทชุมชน บริบททางภูมิสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ และค่านิยม วิถีคิดและกระบวนการเรียนรู้ใหม่ของ

เกษตรกรในชุมชนที่มีต่อการเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวความคิดเศรษฐกิจพอเพียง การ
สัมภาษณ์เจาะลึกผู้อาวุโสของชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ผู้นำองค์กรชุมชน

5.1 สรุปผลการศึกษา

5.1.1 บริบททางภูมิสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยมของชุมชน วิธีคิด และ กระบวนการเรียนรู้ใหม่ของเกษตรกรในชุมชนที่มีต่อการเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวความคิด เศรษฐกิจพอเพียง

จากการสัมภาษณ์และเข้าไปสังเกตการณ์ทำการเกษตรกรรมของเกษตรกรผู้การ
เกษตรกรรมทางเลือกตามแนวความคิดเศรษฐกิจพอเพียง: กรณีศึกษา หมู่บ้านป่าไผ่ อำเภอดอยสะเก็ด
จังหวัดเชียงใหม่ สรุปได้ว่า พื้นที่ส่วนใหญ่ของบ้านป่าไผ่ อำเภอดอยสะเก็ด มีความอุดมสมบูรณ์
เหมาะสมสำหรับการทำการเกษตร ในฤดูหนาวและฤดูแล้งชุมชนยังสามารถใช้น้ำได้อย่างอุดม
สมบูรณ์เพราะมีการสร้างเหมืองฝายกั้นน้ำไว้ และมีการจัดองค์กรดูแลการใช้น้ำภายในหมู่บ้านเป็น
อย่างดี ทำให้เกษตรกรในชุมชนสามารถประกอบอาชีพทางการเกษตรได้เกือบตลอดทั้งปี การ
ประกอบอาชีพของประชาชนส่วนใหญ่ ร้อยละ 80 มีอาชีพเกษตรกรรมที่หลากหลาย ประกอบด้วย
การทำนา ทำสวน ทำไร่ ทั้งแบบเชิงเดี่ยว และผสมผสาน สลับสับเปลี่ยนหมุนเวียนกันตลอดทั้งปี
โดยพืชผลทางการเกษตรที่เกษตรกรในชุมชนเพราะปลูก ได้แก่ ข้าวเหนียว ข้าวเจ้า หอมแดง
กระเทียม ถั่วลิสง รวมทั้งพืชผักสวนครัว และเลี้ยงสัตว์ต่าง ๆ ตลอดจนถึงการทำอาชีพนอกภาค
เกษตรกรรมอื่น ๆ ได้แก่ การแปรรูปผลผลิตจากผลิตภัณฑ์ภายในชุมชน ค้าขาย

การเสริมสร้างความเข้มแข็งภายในชุมชน พบว่า หมู่บ้านป่าไผ่ได้มีการบริหารจัดการ
ภายในชุมชนโดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน เพื่อการศึกษาสภาพปัญหา
ในชุมชน ค้นหาจุดเด่นจุดด้อย แล้วนำมาวิเคราะห์หาสาเหตุของปัญหา ตลอดจนหาหนทางในการ
แก้ไขปัญหา และแนวทางการต้องการของชุมชนในการพัฒนา โดยใช้วิธีการร่วมระดมความคิด
อาศัยประสบการณ์ ทูนาจากสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรในชุมชน ตลอดจนภูมิปัญญาท้องถิ่น และหา
หนทางนำมาปฏิบัติให้เป็นรูปธรรม โดยได้รับความร่วมมือจากองค์กรหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้ง
ภายในและภายนอกชุมชน เพื่อเสริมสร้างศักยภาพให้เกิดขึ้นเป็นชุมชนพึ่งตนเอง และมีการพัฒนา
อย่างต่อเนื่อง ก่อให้เกิดความยั่งยืนต่อไป กลุ่มเกษตรกรบ้านป่าไผ่ได้มีการจัดตั้งกลุ่มต่าง ๆ ที่สำคัญ
ดังต่อไปนี้ กลุ่มออมทรัพย์บ้านป่าไผ่ กลุ่มกองทุนเงินล้าน กองทุน กขคจ. กลุ่มสหกรณ์การเกษตร
กลุ่มผู้ใช้น้ำเพื่อการเกษตร กลุ่มประมงน้ำไหล กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านป่า
ไผ่ กลุ่มแม่บ้านแปรรูปสมุนไพรบ้านป่าไผ่ กลุ่มแม่บ้านอาหารพื้นเมือง กลุ่มชมรมผู้สูงอายุ กลุ่ม
เยาวชนบ้านป่าไผ่ กลุ่มเกษตรกรไร่นาสวนผสม กลุ่มเกษตรกรผู้เลี้ยงกบ และกลุ่มผู้เลี้ยงโค เป็นต้น

วิธีคิด และกระบวนการเรียนรู้ใหม่ของเกษตรกรในชุมชนที่มีต่อการเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวความคิดเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า ในอดีตระบบการเกษตรของหมู่บ้านป่าไผ่เป็นการทำการเกษตรเพื่อยังชีพ ทำการผลิตเพื่อบริโภคเองในครัวเรือนเป็นหลัก ต่อมากระแสการพัฒนาของการเกษตรแผนใหม่เริ่มเข้ามา ประกอบกับนโยบายการพัฒนาประเทศทำให้เกษตรกรในชุมชนเปลี่ยนรูปแบบมาเป็นการผลิตที่เน้นเพื่อขาย ในช่วงปี พ.ศ. 2500 หน่วยงานต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบทของตำบลและอำเภอ กรมส่งเสริมการเกษตร ได้เข้ามาส่งเสริมและสนับสนุน รวมทั้งสร้างแนวความคิดใหม่ให้กับเกษตรกร เข้ามาให้ความรู้และแจกปัจจัยการผลิตให้แก่เกษตรกรฟรี ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยเคมี เมล็ดพันธุ์ ยาฆ่าแมลง และอุปกรณ์ต่าง ๆ แรกเริ่มก็มีเกษตรกรไม่กี่คนที่ทำการเกษตรแบบใช้เคมี โดยการทำการทดลองทำจากความรู้ที่ได้รับการส่งเสริมจากเจ้าหน้าที่ภาครัฐ เมื่อชาวบ้านเห็นว่าได้ผลดี ผลผลิตที่ได้มีคุณภาพดี ขายได้ราคาสูง และเห็นผลเร็วทันความต้องการของตลาด ทำให้เกษตรกรมีรายได้เป็นที่น่าพอใจ จึงเริ่มมีคนหันมาทำตามเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้เกษตรกรที่ทำการเกษตรแบบดั้งเดิมเริ่มหายไปหมด ต่อมาเกษตรกรต้องประสบปัญหาในการทำการเกษตร คือ มีภาระหนี้สินเพิ่มขึ้น เนื่องจากไปกู้เงินมาลงทุนเป็นจำนวนมาก เพราะว่าการปัจจัยการผลิต ไม่ว่าจะเป็นเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง มีราคาสูง จากปัญหาที่เกิดขึ้น ทำให้เกษตรกรได้เรียนรู้ถึงหนทางที่จะแก้ไขปัญหา หันมาทำการเกษตรแบบผสมผสาน โดยการได้เรียนรู้จากประสบการณ์ของเกษตรกรรายใหม่ที่ได้หันมาทำการเกษตรแบบผสมผสานมาก่อน ประกอบกับการศึกษา การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้ของคนในชุมชน และเรียนลูก เรียนผิด จนทำให้เกษตรกรหันมาเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตจากการเกษตรแบบเคมีมาเป็นการทำเกษตรกรรมทางเลือก แม้ส่วนใหญ่ในชุมชนจะยังทำการเกษตรเคมีเป็นหลัก แต่ยังมีเกษตรกรบางกลุ่มเรียนรู้ที่จะเปลี่ยนพฤติกรรมทางการเกษตรแบบใหม่ โดยใช้ทั้งปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยน้ำหมัก เข้ามาช่วยลดต้นทุนในการผลิต

จะเห็นได้ว่าจากเดิมเกษตรกรบ้านป่าไผ่ที่ทำการเกษตรแบบเคมี ต้องอาศัยการพึ่งพาปัจจัยภายนอก พึ่งพิงระบบตลาดจากพ่อค้าคนกลาง ทำให้เกษตรกรถูกครอบงำทั้งระบบความคิด วิธีการผลิต การดำเนินชีวิต แต่เมื่อเกษตรกรปรับเปลี่ยนวิธีการคิดใหม่ หันมาทำการเกษตรแบบอินทรีย์ หรือการเกษตรแบบเคมีผสมกับอินทรีย์ ลดการพึ่งพิงปัจจัยการผลิตจากภายนอกแล้วมาพึ่งตนเองเป็นหลัก พยายามใช้ทรัพยากรที่ตนเองมีให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด ทำให้เกษตรกรในชุมชนบ้านป่าไผ่มีวิธีการผลิตทางการเกษตรและการดำเนินชีวิตที่ดีขึ้น และเกิดความยั่งยืนในการทำการเกษตรและการดำรงชีพ สามารถอยู่ได้ด้วยตนเอง

5.1.2 การศึกษาปัจจัยที่ทำให้เกษตรกรบางกลุ่มเลือกทำการเกษตรกรรมทางเลือกภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง และเกษตรกรส่วนใหญ่ยังคงยึดรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์อยู่

คำถามของการศึกษาข้อที่ 1 ภายใต้บริบททางสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ที่คล้ายคลึงกัน ทำไมเกษตรกรบางกลุ่มจึงเลือกทำการเกษตรกรรมทางเลือกภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง และทำไมเกษตรกรส่วนใหญ่ยังคงยึดรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์อยู่

ผลการศึกษาพบว่า ภายใต้บริบททางสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ที่คล้ายคลึงกัน จึงส่งผลให้เกษตรกรบางกลุ่มเลือกทำการเกษตรกรรมทางเลือกภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง กล่าวคือ จากการที่ชาวบ้านทำการเกษตรกรรมแบบเคมี ทำให้ชาวบ้านต้องประสบปัญหาในด้านภาระหนี้สินเพิ่มขึ้น ทำให้เกษตรกรเกิดความตระหนักถึงโทษและพิษภัยของการใช้สารเคมี จึงทำให้หันมาทำการเกษตรแบบผสมผสาน เพื่อที่จะลดรายจ่าย ประกอบกับเกษตรกรในบ้านป่าไผ่ ได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้ในการทำการเกษตรกรรมทางเลือกทั้งภายในและภายนอกหมู่บ้าน ทำให้ได้แนวคิดที่ถูกต้องในการทำการเกษตร จึงทำให้ชาวบ้านบางส่วนเกิดความตระหนัก และเห็นคุณค่าของการพึ่งพาตนเอง จึงได้หันมาทำการเกษตรกรรมทางเลือกภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงกันเพิ่มขึ้น ขณะเดียวกันยังมีชาวบ้านอีกบางส่วนที่ยังคงยึดรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์อยู่ เพราะที่ผ่านมามีผลผลิตที่ออกมาคุณภาพ มีปริมาณมาก และทันกับความต้องการของทางตลาด และสามารถสร้างรายได้ให้เกษตรกรจำนวนมาก ประกอบตัวของเกษตรกรเองยังขาดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องและไม่เห็นความสำคัญของการทำเกษตรกรรมทางเลือก ดังนั้นจึงส่งผลให้เกษตรกรบางส่วนในบ้านป่าไผ่ยังคงยึดรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์อยู่

5.1.3 การเปรียบเทียบเกษตรกรในชุมชนที่ทำการผลิตรูปแบบเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง และเกษตรกรที่ยึดรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์มีวิถีคิด และกระบวนการเรียนรู้ใหม่เกี่ยวกับแนวความคิดทฤษฎีใหม่ทางการเกษตร

คำถามของการศึกษาข้อที่ 2 กลุ่มเกษตรกรในชุมชนที่ทำการผลิตรูปแบบเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง และกลุ่มเกษตรกรที่ยึดรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์มีวิถีคิด และกระบวนการเรียนรู้ใหม่เกี่ยวกับแนวความคิดทฤษฎีใหม่ทางการเกษตรแตกต่างกัน

ผลการวิเคราะห์พบว่า กลุ่มเกษตรกรในชุมชนที่ทำการผลิตรูปแบบเกษตรกรรมทางเลือกกับกลุ่มเกษตรกรที่ยึดรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์ มีวิถีคิดและกระบวนการเรียนรู้ใหม่เกี่ยวกับแนวความคิดทฤษฎีใหม่ทางการเกษตรแตกต่างกัน ($t = 22.465, P < .001$, ตาราง 4.5)

5.1.4 การเปรียบเทียบความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของกลุ่มเกษตรกรที่ทำการผลิตรูปแบบเกษตรกรรมทางเลือก และกลุ่มเกษตรกรที่ยึดรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์

คำถามการศึกษาข้อที่ 3 กลุ่มเกษตรกรในชุมชนที่ทำการผลิตรูปแบบเกษตรกรรมทางเลือก และกลุ่มเกษตรกรที่ยึดรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงแตกต่างกัน

ผลการวิเคราะห์พบว่า กลุ่มเกษตรกรในชุมชนที่ทำการผลิตรูปแบบเกษตรกรรมทางเลือกกับกลุ่มเกษตรกรที่ยึดรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์ มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงแตกต่างกัน ($t = 27.601, P < .001$, ตาราง 4.6)

5.1.5 ความสัมพันธ์ปัจจัยความรู้ความเข้าใจ ความเข้มแข็งชุมชน การพึ่งตนเองกับพฤติกรรมกรรมการปรับตัวมาทำเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรในชุมชน

คำถามการศึกษาข้อที่ 4 ปัจจัยความรู้ความเข้าใจ ความเข้มแข็งชุมชน การพึ่งตนเอง มีความสัมพันธ์ที่ส่งผลต่อพฤติกรรมกรรมการปรับตัวมาทำเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรในชุมชน

ผลจากการวิเคราะห์จากตาราง 4.7 พบว่า พฤติกรรมการรวมกลุ่ม เครือข่ายเกษตรกรทางเลือก ($r = .905$) รองลงมาคือ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิต ($r = .760$) การทำปุ๋ยชีวภาพเองเพื่อใช้แทนปุ๋ยเคมี ($r = .749$) การใช้สารอินทรีย์แทนสารเคมี ($r = .736$) การดำเนินชีวิตแบบพอเพียง ($r = .726$) การใช้จ่ายอย่างมีเหตุผล ($r = .628$) การจัดการพื้นที่การเกษตร ($r = .499$) และการผลิตโดยคำนึง ถึงการบริโภคในครัวเรือนไม่มุ่งการขาย ($r = .331$) มีความสัมพันธ์ทางบวกกับความรู้ความเข้าใจต่อแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .001 ตามลำดับ

ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยการพึ่งพาตนเอง และความเข้มแข็งของชุมชนกับพฤติกรรมกรรมการปรับตัวมาทำเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า พฤติกรรมการรวมกลุ่ม เครือข่ายเกษตรกรทางเลือก ($r = .950$) รองลงมาคือ การดำเนินชีวิตแบบพอเพียง ($r = .764$) การทำปุ๋ยชีวภาพเองเพื่อใช้แทนปุ๋ยเคมี ($r = .740$) การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิต ($r = .728$) การใช้สารอินทรีย์แทนสารเคมี ($r = .693$) การใช้จ่ายอย่างมีเหตุผล ($r = .646$) การจัดการพื้นที่การเกษตร ($r = .337$) และการผลิตโดยคำนึง ถึงการบริโภคในครัวเรือนไม่มุ่งการขาย ($r = .282$) มีความสัมพันธ์ทางบวกกับการพึ่งพาตนเอง และความเข้มแข็งของชุมชน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .001 ตามลำดับ

5.2 อภิปรายผล

ผลการวิจัยตามคำถามการศึกษาทั้ง 4 ข้อ สามารถแยกอภิปรายผลได้ดังนี้

คำถามการศึกษาข้อที่ 1 ภายใต้บริบททางสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ที่คล้ายคลึงกัน ทำไมเกษตรกรบางกลุ่มจึงเลือกทำการเกษตรกรรมทางเลือกภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง และทำไมเกษตรกรส่วนใหญ่ยังคงยึดรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์อยู่

ผลการศึกษาพบว่า จากการที่ชาวบ้าน บ้านป่าไผ่นิยมทำการเกษตรกรรมแบบเคมี ทำให้ชาวบ้านต้องประสบปัญหาในด้านภาระหนี้สินเพิ่มขึ้น เนื่องจากไปกู้เงินมาลงทุนเป็นจำนวนมาก เพราะว่าราคาปัจจัยการผลิตไม่ว่าจะเป็นเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง มีราคาสูง นอกจากนี้ชาวบ้านเริ่มตระหนักถึงโทษและพิษภัยของการใช้สารเคมี จึงทำให้หันมาทำการเกษตรแบบผสมผสาน เพื่อที่จะลดรายจ่าย ลดต้นทุนการผลิต นอกจากนี้การที่ชาวบ้านประสบปัญหาที่คล้ายคลึงกัน จึงเกิดการพูดคุย แลกเปลี่ยนประสบการณ์การเรียนรู้กับชาวบ้านทั้งภายในและภายนอกหมู่บ้าน แล้วนำความรู้ที่ได้มาลงมือปฏิบัติ ผ่านการสรุปบทเรียน ทำให้ได้แนวคิดที่ถูกต้องในการทำการเกษตรมาปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำการเกษตรตามความเหมาะสม ด้วยการพึ่งพาตนเอง ส่งผลให้เกษตรกรมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ทั้งในด้านเศรษฐกิจที่มีดำรงชีวิตแบบพออยู่พอกินและด้านสุขภาพที่มีความปลอดภัยจากการหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีปราบศัตรูพืช จึงทำให้ชาวบ้านบางส่วนเห็นคุณค่าของการหันมาทำการเกษตรกรรมทางเลือกภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงกันเพิ่มขึ้น ขณะเดียวกันยังมีชาวบ้านอีกบางส่วนที่ยังคงยึดรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์อยู่ เพราะที่ผ่านมามีประสบการณ์กับการใช้สารเคมี และการใช้สารเคมีในการทำการเกษตรนั้นจะให้ผลในระยะเวลานาน ผลผลิตที่ออกมามีปริมาณมาก มีรูปลักษณะดึงดูดผู้บริโภค และทันกับความต้องการของทางตลาด และสามารถสร้างรายได้ให้เกษตรกรจำนวนมาก จึงส่งผลให้เกษตรกรบางส่วนในหมู่บ้านป่าไผ่ยังคงยึดรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์อยู่ ดังนั้นจากผลการศึกษาถือได้ว่า สอดคล้องกับงานวิจัยของ กังสดาล อยู่เย็น (2544) ที่พบว่า พัฒนาการด้านเศรษฐกิจของชุมชนบ้านเป็ดเริ่มจากระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมที่ผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือน แล้วเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบการผลิตแบบใหม่ที่มีการใช้สารเคมี การพึ่งพาเทคโนโลยี ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม วิถีชีวิต ตลอดจนส่งผลกระทบต่อสุขภาพของคนในชุมชน จนกระทั่งผู้นำกระตุ้นให้ชาวบ้านตระหนักและเริ่มปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการผลิต เพื่อกลับสู่ธรรมชาติ เช่น การใช้ปุ๋ยจุลินทรีย์ การใช้สมุนไพรแทนยาฆ่าแมลง และงานวิจัยของเพ็ญสุดา สอนบุญ (2539) ที่พบว่า เดิมชุมชนมีการผลิตแบบไร้หมุนเวียนที่เน้นเพื่อการยังชีพต่อมาชุมชนเริ่มเข้าสู่การผลิตเพื่อขาย และได้เปลี่ยนแปลงระบบการผลิตมาพึ่งพิงเทคโนโลยีใหม่ มีการเพิ่มการลงทุน แต่ผลผลิตที่ได้กลับมีรายได้ที่ไม่พอเพียงต่อการดำรงชีพ อีกทั้งยังส่งผลเสียต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม จากสาเหตุนี้ทำให้เกษตรกรเปลี่ยนแปลง

ระบบการผลิตมาเป็นเกษตรกรรมทางเลือกแทน ซึ่งทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น ลดการใช้สารเคมี ลดต้นทุนการผลิต และนำไปสู่การดำรงชีวิตแบบพอเพียง ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง

คำถามการศึกษาข้อที่ 2 กลุ่มเกษตรกรในชุมชนที่ทำการผลิตรูปแบบเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง และกลุ่มเกษตรกรที่ยึดรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์มีวิถีคิด และกระบวนการเรียนรู้ใหม่เกี่ยวกับแนวความคิดทฤษฎีใหม่ทางการเกษตรแตกต่างกัน

ผลการวิเคราะห์พบว่า กลุ่มเกษตรกรในชุมชนที่ทำการผลิตรูปแบบเกษตรกรรมทางเลือกกับกลุ่มเกษตรกรที่ยึดรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์ มีวิถีคิดและกระบวนการเรียนรู้ใหม่เกี่ยวกับแนวความคิดทฤษฎีใหม่ทางการเกษตรแตกต่างกัน ($t = 22.465, P < .001$, ตาราง 4.5) โดยกลุ่มเกษตรกรในชุมชนที่ทำการผลิตรูปแบบเกษตรกรรมทางเลือก มีวิถีคิดและกระบวนการเรียนรู้ใหม่เกี่ยวกับแนวความคิดทฤษฎีใหม่ทางการเกษตรในระดับค่อนข้างมาก ($\bar{X} = 2.82, S.D. = 0.31$, ตาราง 4.5) ขณะที่กลุ่มเกษตรกรที่ยึดรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์ มีวิถีคิดและกระบวนการเรียนรู้ใหม่เกี่ยวกับแนวความคิดทฤษฎีใหม่ทางการเกษตรอยู่ในระดับน้อยกว่ามากอย่างชัดเจน ($\bar{X} = 1.52, S.D. = 0.29$, ตาราง 4.5) กล่าวคือ การที่กลุ่มเกษตรกรในชุมชนที่ทำการผลิตรูปแบบเกษตรกรรมทางเลือก มีวิถีคิดและกระบวนการเรียนรู้ใหม่เกี่ยวกับแนวความคิดทฤษฎีใหม่ทางการเกษตรในระดับค่อนข้างมาก เพราะเห็นว่า เกษตรกรรมทางเลือกช่วยให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น จากการนำปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยชีวภาพ และสมุนไพรปราบศัตรูพืชที่ทำเองไปใช้ในการเกษตร ที่ช่วยลดปัญหาทั้งในเรื่องสุขภาพแข็งแรงขึ้นเพราะไม่ต้องสูดดมสารเคมีปราบศัตรูพืชในการทำเกษตร และเรื่องสิ่งแวดล้อมจากการทำการเกษตรที่ช่วยรักษาสิ่งแวดล้อม เน้นการปลูกพืชที่มีความหลากหลายอาศัยการเกื้อกูลกันของสิ่งแวดล้อมทั้งคน พืช และสัตว์ สิ่งแวดล้อมทั้งดินและน้ำไม่ถูกทำลายจากสารเคมีทางการเกษตร ดังนั้นจึงทำให้สนใจที่จะเรียนรู้โดยการพูดคุย การศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยนประสบการณ์จากเพื่อนบ้านที่ทำการเกษตรทางเลือกเช่นกัน จึงมีผลให้กลุ่มเกษตรกรในชุมชนหันมาทำการเกษตรกรรมทางเลือก ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์ พบว่า แม้ว่าเกษตรกรส่วนใหญ่ในชุมชนจะยังทำการเกษตรเคมีเป็นหลัก แต่เกษตรกรบางกลุ่มก็เรียนรู้ที่จะเปลี่ยนพฤติกรรมมาทำเกษตรแบบใหม่ โดยใช้ทั้งปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยน้ำหมัก เข้ามาช่วยลดต้นทุนในการผลิต การเรียนรู้ดังกล่าวเกิดจากการติดตามข่าวสาร ความรู้จากแหล่งต่าง ๆ การฝึกอบรมแลกเปลี่ยนความรู้จากคนทั้งภายในและภายนอกชุมชน และสิ่งที่สำคัญที่สุดคือ การเรียนรู้จากการทดลองปฏิบัติจริง ผ่านการสรุปบทเรียน การลองผิดลองถูก เพื่อให้ได้ความรู้ใหม่ที่สามารุประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตของตนเอง กระบวนการเรียนรู้และทำความเข้าใจถึงปัญหาที่แท้จริง การหันกลับมาทบทวนถึงอดีต มองปัจจุบันเพื่อสร้างอนาคตจึงถือเป็นกระบวนการที่สำคัญในลำดับแรกในการปรับตัวของเกษตรกรในชุมชน นอกจากกลุ่มเกษตรกรที่ทำการ

เกษตรกรรมทางเลือกยังมีการนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับใช้ในการทำการเกษตรและการดำรงชีวิตเพื่อให้สามารถประกอบอาชีพได้อย่างยั่งยืน มีการใช้จ่ายเงินที่ได้มาอย่างพอเพียงและประหยัด ตามกำลังของตนเอง โดยปราศจากการกู้หนี้ยืมสิน และถ้ามีเงินเหลือ ก็แบ่งเก็บออมไว้บางส่วน ช่วยเหลือผู้อื่นบางส่วน นอกจากนี้เมื่อเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมทางเลือกสามารถดำรงชีวิตแบบพึ่งตนเองได้แล้ว จึงมีการนำไปสู่การรวมกลุ่มกันเพื่อร่วมมือกันสร้างประโยชน์ให้แก่ชุมชน และส่วนรวมบนพื้นฐานของการไม่เบียดเบียนกัน การแบ่งปันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ตามกำลังและความสามารถของตน ซึ่งจะสามารถทำให้ชุมชน โดยรวมเกิดความพอเพียงในวิถีปฏิบัติอย่างแท้จริง การสร้างเครือข่ายความร่วมมือในลักษณะเช่นนี้ ยังเป็นประโยชน์ในการสืบทอดภูมิปัญญา แลกเปลี่ยนความรู้ เทคโนโลยี และบทเรียนจากการพัฒนา หรือ ร่วมมือกันพัฒนา กลายเป็นเครือข่ายชุมชนพอเพียงที่เชื่อมโยงกันด้วยหลักไม่เบียดเบียน แบ่งปัน และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ดังจะเห็นได้จากการรวมกลุ่มในชุมชนบ้านป่าไผ่ เช่น กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพที่รวมกลุ่มกันทำปุ๋ยอินทรีย์ กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรบ้านป่าไผ่ที่รวมกลุ่มกันเพื่อแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรในหมู่บ้าน เป็นต้น ส่งผลให้กลุ่มเกษตรกรที่ทำการเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมีความสามารถในการจัดการทรัพยากรของตนเอง บนพื้นฐานของรักษาสมดุลของระบบนิเวศนำไปสู่การพัฒนาที่สมดุล และยั่งยืน พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ วิจิต ถิ่นวัฒนากุล (2535) ที่พบว่า จากปัญหาทางด้านกายภาพระบบนิเวศวิทยา และสภาพทางเศรษฐกิจ ทำให้เกษตรกรมีการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากเกษตรเชิงพาณิชย์หรือเกษตรเคมีไปสู่เกษตรกรรมทางเลือกแบบต่าง ๆ โดยเกษตรกรมีกระบวนการเรียนรู้จากประสบการณ์เดิม การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างเกษตรกร การศึกษาดูงาน และการส่งเสริมจากหน่วยงานภายนอก การเปลี่ยนแปลงการผลิตทำให้เกษตรกรเกิดความตระหนักในปัญหา และต้องการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดียิ่งขึ้น จึงได้หันมาทำเกษตรกรรมทางเลือกแทน

ขณะเดียวกันจากผลการวิเคราะห์ พบว่า กลุ่มเกษตรกรที่ยึดรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์ มีวิถีคิดและกระบวนการเรียนรู้ใหม่เกี่ยวกับแนวความคิดทฤษฎีใหม่ทางการเกษตรอยู่ในระดับน้อยกว่ามากอย่างชัดเจน เพราะเกษตรกรไม่ให้ความสนใจในการศึกษา เรียนรู้ในการทำเกษตรทางเลือก ประกอบกับเคยชินกับการใช้สารเคมี และการใช้สารเคมีในการทำการเกษตรทำให้ผลผลิตที่ออกมามีคุณภาพ มีปริมาณมาก และทันกับความต้องการของทางตลาด และสามารถสร้างรายได้ให้เกษตรกรจำนวนมาก ดังนั้นจึงส่งผลให้เกษตรกรที่ยึดรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์มีวิถีคิดและกระบวนการเรียนรู้ใหม่เกี่ยวกับแนวความคิดทฤษฎีใหม่ทางการเกษตรน้อยมากหรือไม่เลย

คำถามการศึกษาข้อที่ 3 กลุ่มเกษตรกรในชุมชนที่ทำการผลิตรูปแบบเกษตรกรรมทางเลือก และกลุ่มเกษตรกรที่ยึดรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงแตกต่างกัน

ผลการวิเคราะห์พบว่า กลุ่มเกษตรกรในชุมชนที่ทำการผลิตรูปแบบเกษตรกรรมทางเลือกกับเกษตรกรที่ยึดรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์ มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงแตกต่างกัน ($t = 27.601, P < .001$, ตาราง 4.6) กล่าวคือ กลุ่มเกษตรกรในชุมชนที่ทำการผลิตรูปแบบเกษตรกรรมทางเลือก มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในระดับค่อนข้างมาก ($\bar{X} = 3.03, S.D. = 0.33$, ตาราง 4.6) ขณะที่กลุ่มเกษตรกรที่ยึดรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์ มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงอยู่ในระดับน้อยกว่ามากอย่างชัดเจน ($\bar{X} = 1.53, S.D. = 0.25$, ตาราง 4.6) ทั้งนี้การที่กลุ่มเกษตรกรในชุมชนที่ทำการผลิตรูปแบบเกษตรกรรมทางเลือก มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในระดับค่อนข้างมาก เพราะให้ความสำคัญในการเรียนรู้การทำเกษตรกรรมทางเลือกมาโดยตลอด ทั้งจากการศึกษาดูงาน การพูดคุย แลกเปลี่ยนความรู้ และประสบการณ์ในการทำเกษตรกรรมทางเลือกกับคนในชุมชน รวมทั้งการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติ ขณะเดียวกันกลุ่มเกษตรกรที่ยึดรูปแบบการเกษตรเชิงพาณิชย์ มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงอยู่ในระดับน้อยกว่ามากอย่างชัดเจน เพราะไม่ได้ให้ความสนใจที่จะหันมาทำเกษตรกรรมทางเลือก ยังคงยึดติดอยู่กับการเกษตรเชิงพาณิชย์อยู่ ประกอบกับได้ไม่ได้พูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ในการทำเกษตรทางเลือกกับคนในชุมชนที่ทำการเกษตรทางเลือก ดังนั้นจึงผลให้มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงอยู่ในระดับน้อยกว่ามากอย่างชัดเจน จากผลการศึกษาในประเด็นนี้เป็นไปตามแนวความคิดของอำพล เสนาณรงค์ (2541) และสุเมธ ดันติเวชกุล (2549) ที่ได้กล่าวว่า เศรษฐกิจพอเพียง คือ การที่ประชาชนสามารถผลิตสินค้าและบริการทุกชนิดเพื่อเลี้ยงสังคมนั้น ๆ ได้โดยไม่ต้องพึ่งพาปัจจัยต่าง ๆ จากภายนอกชุมชน อีกทั้งสามารถอุ้มชูตัวเองได้ ให้มีความพอเพียงกับตัวเอง อยู่ได้โดยไม่เดือดร้อน สอดคล้องกับแนวความคิดของอภิชัย พันธเสนและคณะ (2549) ที่กล่าวว่า ความพอเพียงคือ สิ่งแวดล้อมพอเพียง อนุรักษ์และเพิ่มพูนสิ่งแวดล้อมที่จะเป็นพื้นฐานในการประกอบอาชีพ ชุมชนเข้มแข็งพอเพียง รวมตัวกันแก้ไขปัญหาต่าง ๆ เช่น ปัญหาสังคม ปัญหาความยากจนหรือปัญหาสิ่งแวดล้อม ฯลฯ มีการเรียนรู้ร่วมกัน เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลก และวิถีชีวิตของกลุ่มคนที่สัมพันธ์อยู่กับสิ่งแวดล้อมจึงจะเป็นเศรษฐกิจที่มั่นคง

คำถามการศึกษาข้อที่ 4 ปัจจัยความรู้ความเข้าใจ ความเข้มแข็งชุมชน การพึ่งตนเอง มีความสัมพันธ์ที่ส่งผลต่อพฤติกรรมการปรับตัวมาทำเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรในชุมชน

ผลจากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของปัจจัยด้านความรู้ความเข้าใจต่อแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงกับพฤติกรรมการปรับตัวมาทำเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า ปัจจัยด้านความรู้ความเข้าใจต่อแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมีความสัมพันธ์ทางบวกในระดับสูงกับพฤติกรรมการปรับตัวมาทำเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง 5 พฤติกรรม คือ พฤติกรรมการรวมกลุ่ม เครือข่ายเกษตรกรทางเลือก ($r = .905$) รองลงมาคือ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิต ($r = .760$) การทำปุ๋ยชีวภาพเองเพื่อใช้แทนปุ๋ยเคมี ($r = .749$) การใช้สารอินทรีย์แทนสารเคมี ($r = .736$) การดำเนินชีวิตแบบพอเพียง ($r = .726$) ปัจจัยด้านความรู้ความเข้าใจต่อแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมีความสัมพันธ์ทางบวกในระดับปานกลางกับพฤติกรรมการปรับตัวมาทำเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง 2 พฤติกรรม คือ การใช้จ่ายอย่างมีเหตุผล ($r = .628$) การจัดการพื้นที่การเกษตร ($r = .499$) ปัจจัยด้านความรู้ความเข้าใจต่อแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมีความสัมพันธ์ทางบวกในระดับต่ำกับพฤติกรรมการปรับตัวมาทำเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง 1 พฤติกรรม คือ การผลิตโดยค้ำนึ่ง ถึงการบริโภคในครัวเรือนไม่มุ่งการขาย ($r = .331$) อธิบายได้ว่า หากเกษตรกรในชุมชนมีการรวมกลุ่ม เครือข่ายเกษตรกรทางเลือกในชุมชน มีการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ในการทำเกษตรกรรมทางเลือก มีการทำปุ๋ยชีวภาพเอง ใช้สารอินทรีย์ เพื่อใช้แทนปุ๋ยเคมี มุ่งทำการเกษตรเพื่อพออยู่พอกิน ใช้จ่ายอย่างมีเหตุผล มีการทำการเกษตรโดยการปลูกพืชหลากหลาย ทำการเกษตรค้ำนึ่งถึงการอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลระหว่างพืชและสัตว์เป็นหลัก ตลอดจน เน้นการผลิตโดยค้ำนึ่ง ถึงการบริโภคในครัวเรือนไม่มุ่งการขายย่อมส่งผลให้เกษตรกรเกิดความตระหนักในการลดการใช้สารเคมีในการทำเกษตร และมีความรู้ความเข้าใจต่อแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง สอดคล้องกับงานวิจัยของบรรเจิด กิริยา (2551) พบว่า ปัจจัยด้านความรู้ความเข้าใจในการทำเกษตรทฤษฎีใหม่มีความสัมพันธ์ทางบวกกับพฤติกรรมปรับตัวในการทำเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง กล่าวคือ ปัจจัยที่ส่งผลให้เกษตรกรมีพฤติกรรมในการเปลี่ยนแปลงการทำเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์มาเป็นเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงได้นั้น เกษตรกรจะต้องมีการเรียนรู้ทั้งทางตรงและทางอ้อม จนเกิดความรู้ความเข้าใจ และนำไปปฏิบัติ

นอกจากนี้ปัจจัยด้านความรู้ความเข้าใจต่อแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงที่มีความสัมพันธ์ทางบวกในระดับสูงต่อพฤติกรรมการปรับตัวมาทำเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรในชุมชน 3 อันดับแรก คือ พฤติกรรมการรวมกลุ่ม เครือข่ายเกษตรกรทางเลือก (r

= .905) รองลงมาคือ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิต ($r = .760$) การทำปุ๋ยชีวภาพเองเพื่อใช้แทนปุ๋ยเคมี ($r = .749$) ถือได้ว่าเป็นประเด็นที่น่าสนใจ ดังนั้นหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน หรือองค์กรการปกครองส่วนท้องถิ่น จะต้องส่งเสริมให้เกษตรกรหันมาทำเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง โดยสนับสนุนร่วมประสานงานให้เกษตรกรมีการรวมกลุ่ม เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ซึ่งการรวมกลุ่มจะทำให้เกษตรกรได้พบปะ พุดคุย แลกเปลี่ยนประสบการณ์การเรียนรู้กัน ตลอดจนร่วมกันหาแนวทางแก้ไขปัญหา การพัฒนาแนวคิดในการทำการเกษตรทางเลือกร่วมกัน ถือได้ว่า จะทำให้เกษตรกรเกิดการเรียนรู้ร่วมกันในการพัฒนาการเกษตร กลุ่มเกษตรกรนำความรู้ความเข้าใจไปปฏิบัติได้สำเร็จ ส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิต และสามารถทำปุ๋ยชีวภาพเองเพื่อใช้แทนปุ๋ยเคมีได้ ก็ทำให้กลุ่มเกษตรกรมีโอกาสได้ฝึกฝนและเรียนรู้ที่จะวัดคุณค่าทางการเกษตรที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้ประโยชน์ ซึ่งส่งผลให้กลุ่มเกษตรกรมีความเข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้ รวมทั้งไม่สร้างผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม สามารถลดต้นทุนการผลิต ลดการใช้สารเคมี รวมทั้งไม่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของเกษตรกรและผู้อื่นในชุมชนด้วย จึงถือได้ว่าพฤติกรรมดังกล่าวนี้ ทำให้เกษตรกรได้เรียนรู้และสามารถนำมาปฏิบัติในการทำการเกษตรทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งเป็นไปตามแนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ที่มุ่งเน้นรักษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม เพื่อให้สังคมของมนุษย์เป็นสังคมที่ยั่งยืนในอนาคต และเป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม โดยการลดและการเลิกใช้สารเคมีภาคการเกษตร เพื่อลดผลกระทบต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อม

ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยการพึ่งพาตนเอง และความเข้มแข็งของชุมชนกับพฤติกรรมกรรมการปรับตัวมาทำเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า ปัจจัยการพึ่งพาตนเอง และความเข้มแข็งของชุมชนมีความสัมพันธ์ทางบวกในระดับสูงกับพฤติกรรมกรรมการปรับตัวมาทำเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกร 4 พฤติกรรม คือ พฤติกรรมการรวมกลุ่ม เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ($r = .950$) รองลงมาคือ การดำเนินชีวิตแบบพอเพียง ($r = .764$) การทำปุ๋ยชีวภาพเองเพื่อใช้แทนปุ๋ยเคมี ($r = .740$) การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิต ($r = .728$) ปัจจัยการพึ่งพาตนเอง และความเข้มแข็งของชุมชนมีความสัมพันธ์ทางบวกในระดับปานกลางกับพฤติกรรมกรรมการปรับตัวมาทำเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกร 2 พฤติกรรม คือ การใช้สารอินทรีย์แทนสารเคมี ($r = .693$) การใช้จ่ายอย่างมีเหตุผล ($r = .646$) ปัจจัยการพึ่งพาตนเอง และความเข้มแข็งของชุมชนมีความสัมพันธ์ทางบวกในระดับต่ำกับพฤติกรรมกรรมการปรับตัวมาทำเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกร 2 พฤติกรรม คือ การจัดการพื้นที่การเกษตร ($r = .337$) และการผลิตโดยคำนึง ถึงการบริโภคในครัวเรือนไม่มุ่งการขาย ($r = .282$) อธิบายได้ว่า หากเกษตรกรในชุมชนมีการรวมกลุ่มกันในการสร้างเครือข่ายการทำ

เกษตรกรรมทางเลือก ทำสมุนไพรรักษาโรคเพื่อใช้ในการกำจัดศัตรูพืช ทำปุ๋ยชีวภาพเพื่อใช้ในการทำการเกษตร ดำเนินชีวิตแบบพอเพียง ไม่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือย มีการออม หันมาทำปุ๋ยชีวภาพเอง และใช้สารอินทรีย์แทนปุ๋ยเคมี สารเคมี ใช้จ่ายอย่างมีเหตุผล ทำการเกษตรโดยการปลูกพืชหลากหลายชนิด ทำการเกษตรคำนึงถึงการอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลระหว่างพืชและสัตว์ ตลอดจนมุ่งเน้นการผลิตโดยคำนึง ถึงการบริโภคในครัวเรือนไม่มุ่งการขาย ย่อมส่งผลให้กลุ่มเกษตรกรสามารถพึ่งพาตนเองได้ ขณะเดียวกันก็ช่วยสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนได้ อีกทั้งเพื่อเป็นไปตามแนวคิดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม การทำการเกษตรของเกษตรกร จำเป็นต้องคำนึงถึงสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ มีการจัดการสิ่งแวดล้อมที่มีความเกื้อกูลไม่เบียดเบียนสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล โดยการไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ไม่ทำลายชีวิตทั้งของคน พืช และสัตว์ นำไปสู่ความมั่นคงและความยั่งยืน ทั้งด้านคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ด้านครอบครัว ครอบครัวมีความสุขจากการดำรงชีวิตแบบพออยู่พอกิน มีรายได้เพิ่มขึ้น ปลอดภัยจากการเป็นหนี้สิน และครอบครัวได้อยู่ใกล้ชิดกันเพิ่มมากขึ้น มีการลดรายจ่ายจากการลดการใช้สารเคมีด้วยการหันมาทำปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยชีวภาพ และสมุนไพรรักษาโรคพืชใช้เอง คุณภาพชุมชนมีความสนิทสนมกันมากขึ้น มีการเกื้อกูลกัน เห็นได้จากการจัดชวนชาวบ้านในชุมชนมารวมกลุ่มทำการเกษตรกรรมทางเลือก และการรวมกลุ่มเพื่อวิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคในการทำการเกษตร ส่งผลใช้เกษตรกรในชุมชนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นในระยะยาวเมื่อเทียบกับกลุ่มเกษตรกรที่ทำการเกษตรเชิงพาณิชย์หรือเกษตรกรเคมี (ดูตาราง 4.4) ขณะเดียวกันคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ดีขึ้นทั้งดินและน้ำจากการหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมี จากการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตที่มีการจัดการพื้นที่การเกษตรที่หลากหลาย เช่น ปลูกพืชหลากหลายชนิดในพื้นที่การเกษตร ทำประมงน้ำไหล ฯลฯ ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวนอกจากไม่ส่งผลกระทบต่อที่เป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม ยังถือได้ว่าเป็นการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องเกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อม ขณะเดียวกันเกษตรกรสามารถพึ่งพาตนเอง และสามารถช่วยสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนได้อย่างยั่งยืน

นอกจากนี้ถือได้ว่าพฤติกรรมปรับเปลี่ยนมาทำเกษตรกรรมทางเลือกของเกษตรกรบ้านป่าไผ่ เป็นการปฏิบัติตามแนวทางเศรษฐกิจแบบพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริ กล่าวคือมีการรวมกลุ่ม เครือข่ายเกษตรกรทางเลือกในชุมชน ดำเนินชีวิตแบบพอเพียง ทำปุ๋ยชีวภาพเองเพื่อใช้แทนปุ๋ยเคมี มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิต ใช้สารอินทรีย์แทนสารเคมี ใช้จ่ายอย่างมีเหตุผล มีการจัดการพื้นที่การเกษตร และการผลิตโดยคำนึง ถึงการบริโภคในครัวเรือนไม่มุ่งการขาย ซึ่งการปฏิบัติตามดังกล่าว แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ระบุไว้ว่า รากฐานของชนบทที่แข็งแรง ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในระยะยาว มีนัยสำคัญ 3 ประการ คือ ประการแรก เป็นระบบเศรษฐกิจที่ยึดถือหลักการที่ว่า “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” โดยมุ่งเน้นการผลิตพืชผลให้เพียงพอกับความต้องการบริโภค

ในครัวเรือนเป็นอันดับแรก เมื่อเหลือพอจากการบริโภคแล้วจึงคำนึงถึงการผลิตเพื่อการค้าเป็นอันดับรองลงมา ประการที่สอง เน้นการรวมกลุ่มของชาวบ้าน และประการที่สาม เศรษฐกิจแบบพอเพียง ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการมีความเมตตา ความเอื้ออาทร และความสามัคคีของสมาชิกในชุมชนในการร่วมแรงร่วมใจเพื่อประกอบอาชีพต่าง ๆ ให้บรรลุผลสำเร็จ ตลอดจนร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนให้เกิดความยั่งยืน และมีความสมดุลกับการดำเนินชีวิตของเกษตรกร

จะเห็นได้ว่า การพยายามประยุกต์ใช้ธรรมชาติให้เกิดประโยชน์สูงสุด ลดการใช้ปัจจัยการผลิตภายนอกและหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีสังเคราะห์ ส่งผลดีต่อสิ่งแวดล้อม ผู้ผลิตและผู้บริโภค การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเพื่อหันมาผลิตสินค้าเกษตรทางเลือกของเกษตรกร ย่อมจะทำให้เกษตรกรพึ่งพาตนเองได้ ประกอบกับชุมชนเกิดความเข้มแข็ง ดังนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่รัฐบาลหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องจะต้องให้การสนับสนุนอย่างจริงจัง ในการสร้างความเข้าใจและความรู้ให้แก่เกษตรกรทุกพื้นที่อย่างทั่วถึง เช่น การให้บริการตรวจสอบรับรองมาตรฐานสินค้าทางการเกษตรที่เน้นการผลิตแบบปลอดภัยเคมีให้ได้รับการยอมรับ เป็นต้น และผู้ศึกษาเห็นว่า การรณรงค์ ส่งเสริมให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้หันมาทำการเกษตรทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจึงนับได้ว่าเป็นทางเลือกใหม่ของเกษตรกร ช่วยสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่สินค้าคุณภาพชีวิตของเกษตรกรดีขึ้น เรียนรู้ที่จะพึ่งพาตนเอง และมีสุขภาพกายที่ปลอดภัยจากสารเคมีทางการเกษตร อีกทั้งเกิดผลดีทางอ้อมต่อสังคมและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติอีกด้วย

5.3 ข้อเสนอแนะ

5.3.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและการปฏิบัติ

1. จากผลงานวิจัยสนับสนุนว่าการรอบรู้ หรือความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการเกษตรทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมีความสำคัญต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของเกษตรกรเพื่อให้หันมาทำการเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง จึงควรมีการนำองค์ความรู้และแผนการดำเนินการให้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในเรื่องของการทำการเกษตรกรรมทางเลือก และแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงแก่เกษตรกร โดยในโครงการฝึกอบรมควรมีการฝึกแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ด้วย เนื่องจากผลการวิจัยพบว่า จะทำให้ผู้ฝึกมีความใฝ่รู้ และมุ่งมั่นทำงานให้สำเร็จ (บรรเจิด กิริยา, 2551) นอกจากนี้ควรศึกษาดูงานนอกการทำเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของเกษตรกรในชุมชนต่าง ๆ ที่ประสบผลสำเร็จ เพื่อเกษตรกรได้แลกเปลี่ยนความรู้ วิเคราะห์ปัญหา ความคิดเห็นแก่กันอย่างต่อเนื่อง

2. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตั้งแต่ระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัดควรประสานความร่วมมือกับเกษตรกร ส่งเสริมการรวมกลุ่ม เครือข่ายเกษตรกรทางเลือกในชุมชน ทั้งที่มีอยู่แล้วให้เข้มแข็งขึ้น และการจัดตั้งกลุ่มใหม่ รวมทั้งขยายเครือข่ายไปยังชุมชนอื่น ๆ เพิ่มขึ้น เพื่อให้เกษตรกรได้พบปะ พูดคุย แลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์กับเกษตรกรในชุมชนและนอกชุมชน ซึ่งจะทำให้เกษตรกรมีแนวคิดในการทำการเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงที่หลากหลายยิ่งขึ้น

3. การจัดการกระบวนการเรียนรู้และการถ่ายทอดเพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนมาทำการเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงควรเน้นระยะเวลาให้ยาวนานขึ้นรวมทั้งเพิ่มการฝึกอบรมจากประสบการณ์ตรงโดยการศึกษาดูงานในพื้นที่ที่ทำสำเร็จแล้วการฝึกปฏิบัติจริง โดยการทดลองทำในลักษณะกระบวนการกลุ่มอย่างมีส่วนร่วมเพื่อให้ผู้ฝึกที่เป็นเกษตรกรเห็นภาพและสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง

4. ในการพัฒนาระบบการเกษตรที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่องทั้งระยะสั้นและระยะยาว เกษตรกรควรเข้านำทรัพยากรบุคคล หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่มีอยู่ในชุมชนออกมาใช้ประโยชน์มากที่สุด เช่น การทำปุ๋ยชีวภาพ การทำปุ๋ยหมักจากเศษผัก ผลไม้ พืชต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งจะช่วยให้ลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และต้นทุนการผลิต อีกทั้งให้คนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นของตนเอง ตั้งแต่การวางแผน หาแนวทางในการพัฒนาการทำการเกษตรทางเลือกแนวใหม่ที่ลดการพึ่งพาสารเคมี ทั้งไม่ว่าจะเป็นงบประมาณสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ เช่น งบประมาณจากโครงการชุมชนพอเพียง หรืองบประมาณสนับสนุนจากหน่วยงานภาคเอกชน ซึ่งผลระยะยาวย่อมทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งและสามารถพึ่งพาตนเองได้

5. หน่วยงานภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นควรจัดกิจกรรมรณรงค์ปลุกจิตสำนึกให้เกษตรกรที่ทำการเกษตรเคมีเกิดความตระหนักถึงพิษภัย และโทษจากการใช้สารเคมีอย่างต่อเนื่อง และหันมาทำการเกษตรทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงแทน ส่งเสริมสนับสนุนให้ความรู้แก่เกษตรกรในการแปรรูปผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรที่ปลอดสารเคมี เพื่อเพิ่มมูลค่าให้สินค้าทางการเกษตร และช่วยส่งเสริมรายได้ภาคครัวเรือนให้สูงขึ้น ตลอดจนเร่งดำเนินการรับรองคุณภาพสินค้าทางเกษตรที่ปลอดสารเคมีให้มีคุณภาพ มาตรฐานเป็นที่ยอมรับทางการตลาดทั้งในและต่างประเทศ อีกทั้งเพื่อหาช่องทางในการจัดจำหน่ายสินค้าทางการเกษตรปลอดสารพิษให้แก่กลุ่มเกษตรกรทางเลือก

5.3.2 ข้อเสนอแนะต่อการศึกษาครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมกระบวนการสร้างชุมชนเข้มแข็งในชุมชนอื่นๆ ที่ใช้แนวทางการทำการเกษตรกรรมทางเลือกตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่มั่นคงยั่งยืน

2. ควรมีการศึกษาถึงปัจจัยอื่น ๆ ร่วมด้วย โดยเฉพาะปัจจัยด้านจิตใจ อาทิ จิตพอเพียง ทศนคติต่อปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง รวมทั้งแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ เนื่องจากการพัฒนาจิตใจที่พอเพียงในระดับสูง นำไปสู่พฤติกรรมที่พอเพียง (ดวงเดือน พันธุนาวัน 2551) นำไปสู่พฤติกรรมพอเพียง ในระดับกลุ่มตัวอย่างที่มีขนาดใหญ่ เพื่อเสริมสร้างองค์ความรู้ และรูปแบบ (Model) ที่สมบูรณ์เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง